

Türkistan İstiklal Yolunda Hicret Yılları

Zuhriddin Mirza Abid TÜRKİSTANİ

Ömer ÖZCAN

Komünizmin çarlığın yıkılmasından sonra Rusya'ya egemen olmasıyla bağımsızlık mücadelesi yürüten Türk önderler yurt dışına çıkmak mecburiyetinde kalmışlardı. 1917-1990 arasında takribî yetmiş yıllık mücadelenin tarihi bir bütün olarak henüz yazılmadı. Bu zaman diliminde önderlik yapan şahsiyetlerin bazıları hatıralarını yazdılar, ekseriyeti yazılı bir vesika bırakmadan dünyadan göçtüler. Türkistan için dışarıda yapılan mücadelenin belirli safhaları bulunuyor. Polonya'nın sağladığı mali kaynakla 1939 yılına kadar varlığını sürdüren Promete hareketi, bu mücadelenin bir dönemini ihtiva etmektedir. Promete kaynağıyla Almanya, Türkiye ve Romanya'da muhteva bakımından çok önemli olan bazı süreli yayınlar çıkarılmıştır.

1939-1945 yılları arasında devam eden II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar, esir aldıkları Türk asıllı askerlerden teşkil ettikleri lejyonların askeri ve kültürel faaliyetleri, bu teşkilatlarda görev alanların sonradan neşrettikleri eserler ve dergiler, mücadelenin başka bir safhasıdır. Bu dönemle ilgili Tataristan, Azerbaycan, Kazakistan'da çok sayıda hatırat ve araştırma eseri çıkmıştır. Bu kuruluşlarda görev alanların bir kısmı da bilerek hatırat bırakmamıştır. Bunlara paralel olarak Rus askerlerden müteşekkil lejyon ve kumandanı General Vlasov hakkında da Rusça eserler neşredilmiştir.

Türkistan istiklal mücadelesinin yürütülmesinde bütünlük sağlanamamıştır. Bunda liderlik, uruğlar arasında üstünlük sağlama gibi etkenler öne çıkmıştır. Liderler ve etraflarında gruplar oluşmuştur. Geçen yılın son günlerinde çıkan, Zuhriddin Mirza Abid Türkistanî'nin Türkistan İstiklal Yolunda Hicret Yılları isimli eser[1], II. Dünya Savaşı ve sonrasında Türkistan istiklal mücadelesini yürüten bir kesiminin iç haberleşmelerini ihtiva etmesi bakımından önemlidir. 22 Haziran

1941'de yaşadığı Paris'ten Almanya'ya getirilerek iki hafta bir toplama kampında gözaltında tutulduktan sonra serbest bırakılan, teşkil edilen heyetle esir kamplarını dolaşarak vatandaşlarıyla görüşmelerde bulunan Mustafa Çokayoğlu, uyarıları dikkate almayıp tedbirli davranmaması sonucunda mikrop kapmış 27 Aralık 1941'de Berlin'de vefat etmişti. Yardımcısı durumunda bulunan Veli Kayyum Han, Almanların Türkistan Lejyonu'nu teşkil ettikleri safhada öne çıkmış, 1942 ilkbaharından itibaren Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin (MTBK) kuruluş çalışmalarına başlamıştı. Komite Almanya'da Yeni Türkistan, Milliy Adabiyat, Milliy Türkistan, Türk Birliği isimli mecmualar ve gazeteler ile 25'e yakın eser neşretmiştir. Komite daha sonra boy ayrılığına dayanan görüş farklılığı sebebiyle Özbek ve Kazak gruplarının toplandığı iki kısma bölünmüştür. MTBK, 8-10 Haziran 1944 tarihleri arasında Viyana'da bir kongre toplayarak bazı kararlar almıştır.[2]

V. K. Han, Almanların yenilmesinden sonra Amerikalılara esir düşmüş, yargılanarak beraat etmiştir. Savaştan sonra İngilizlere yakınlaşmış, Amerikan'ın teşkil ettiği organizasyonlardan uzak durmuştur. Mali kaynak temininden sonra Milli Türkistan dergisini birkaç dilde 1970 yılı ortalarına kadar neşretmiş, komitenin faaliyetini sürdürmüştür. Bu çalışmalarında en büyük desteği komitenin genel sekreterliğini yapan Dr. Baymirza Hayit'tir. Hayit, bir görüşmemizde MTBK'nin arşivinin Cenevre'de muhafaza edildiğini belirtmiştir.

Türkistan İstiklal Yolunda Hicret Yılları isimli eser ortak bir çalışma sonucu ortaya çıkmıştır. Ahat Andi can ve Ekber Yassa birer önsöz yazmışlardır. Yazar geniş giriş yazısında, siyasi muhaceretin kısa bir dökümünü yapmıştır. Arabistan'a göç eden Özbeklerden olan Z. M. A. Türkistanî, gençlik döneminde MTBK'nin çalışmalarına iştirak etmiştir. Komiteye mali destek, yeniden neşre başlanan Milli Türkistan'a abone ve dağıtım hususlarında yardımcı olmuştur. Veli Kayyum Han ile B. Hayit'in bölgeye yapacakları seyahatlerin organizasyonunda önemli hizmetler ifa etmiştir. Bu faaliyetleri sırasında V. K. Han ve B. Hayit'ten aldığı çok sayıda mektup ile İsa Yusuf Alptekin'in bir mektubunun metni eserde neşredilmiştir. Çağatay Türkçesi ile neşredilen mektuplar, okuyucunun anlayacağı hâle getirilmiş, işlemin tercüme olarak nitelenmesi ise terminolojik bir hatadır. Ayrıca yazara Almanya ve diğer ülkelerdeki hemşerilerinden gönderilen Türkistan ile alakalı mektuplarda esere dâhil edilmiştir. Eserde, mektupların metinlerinin arasına açıklayıcı bölümler konmuştur. Bazı vesika metinleriyle konu desteklenmiştir. Erol Cihangir, kitabın sonuna eklediği kısa biyografi bilgileriyle alana yabancı olan kişilerin anlamlarını kolaylaştırmıştır. Eserin baş tarafına içindekiler listesinin sonuna, isimler indeksinin konulmaması dikkati çeken bir eksikliklerdir.

Mektup metinlerinde ve dipnot olarak verilen açıklamalarda Türkistan istiklal mücadelesi tarihinin sayfalarındaki gelişmelerle ilgili bilinen doğrularla bağdaşmayan bazı hatalı değerlendirmeler bulunmaktadır. Ahat Andican'ın bunlara işaret etmemesi dikkati çekmiştir. Bunları kısaca zikretmek, rahmete kavuşan değerli mücadele adamlarının haklarının zayı olmaması bakımından, konuya yeni aşına olanlar açısından gerekli olmuştur.

Yukarıda kısaca dokunduğumuz gibi Türkistan, Kuzey Kafkasya, Kırım, Azerbaycan için hariçte yürütülen mücadelede zamanla farklı gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplaşmalar, II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra savaş esirlerinden arta kalanların mücadeleye iştirak etmesi sonucu daha da netleşmiştir. Taraflar itham silahını çokça kullanmışlardır. Kayyum Han, savaş döneminde etrafına sadece Özbekleri topladığı için ayrı komiteler kurmak isteyen Kırgız ve Kazakları uzun süre etkisiz hâle getirmekte başarılı olmuştur. Kendisine en fazla muhalefet eden Kazak Kares Kanatbay'ı 1944 yılı sonunda komitenin genel sekreterliğine getirmek mecburiyetinde kalmıştı.[3] Kanatbay, savaştan sonra Kayyum Han'dan ayrılarak kurduğu Türkeli Komitesi'nin organı olarak bir süre Türkeli isminde bir dergi neşretmiştir. Kayyum Han, muhtelif mektuplarında komite ve dergiyi haksız olarak Rus yanlısı diye itham etmiştir. (s. 57, 64, 138, 155)Türkistan mücadelesinin büyük ismi Zeki Velidi Togan'da aynı ithamlardan nasibini almıştır. (s. 64, 121, 155) Türkistan Lejyonu'nda savaşanlardan Özbek Ruzi Nazar, Amerikalılarla çalıştığı için TMBK'nin karşısında olanlar safında yerini almıştır. (s. 134, 244)Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı mücadelesinin siyasi önderlerinden Mehmet Emin Buğra da mesnetsiz eleştirilmiştir. (s. 135) Amerikalıların kurduğu Azatlık Radyosu'nda çalışan İdil Uralı Garip Sultan ile Özbek Veli Zunnun, Rus yanlısı olarak nitelendirilmişlerdir. (s. 215) Oysa Zunnun, Milli Türkistan dergisinde makaleleri çıkan bir isimdir.

TMBK'de görev yapanların arasında Rus ajanı olanlarda çıkmıştır. Bunlardan biri olan Dr. Said Maruf Kerimi, değerlendirme yazısında büyük hizmeti olanların arasında zikredilmiştir. (s. 238) Kerimi, Komitede idari görev almış, sağlık işleriyle meşgul olmuştur. Savaş sırasında Radyo Venata'da çalışmıştır. Savaşın bitiminde batıda kalmıştır. Sonra Amerika'ya geçerek New York'ta büyük bir hastanede kulak-burun-boğaz mütehassısı olarak çalışmıştır. Buradan gerekli vizeyi alıp tekrar Sovyetlere dönmüştür. (Hüseyin İkrâm Han, Bir Türkistanlının II. Dünya Savaşı Hatıraları, İstanbul, 1999, s. 224) Kerimi'nin memlekete dönmesinden sonra Örümcekler isimli, Pravda Vostoka gazetesinin 9 Temmuz 1961 tarihli nüshasının 3. sayfasında çıkan Rusça makalesi, Baymirza Hayit hakkında hazırlanan kitaba alınmıştır.[4] Kayyum Han, "Türkistan Milli Hareketi Sovyet Matbuatında" başlıklı makalesinde Mahmud Aykarlı, Sait Maruf Kerimi ve Gulam Abbaslar tarafından yazılan Türkistanı Azad Qılmaqçı Bolganlarının Haqiqi Başarısı isimli eserde ileri sürülen iddiaları cevaplandırmıştır: Milli Türkistan, Ocak-Şubat 1966, sayı 112, s. 3-8.

Komite de görev yapmasına karşılık Sovyetlere geri dönen ve aleyhte neşriyatta katılan Mahmud Aykarlı'nın ismi Aykarlı (Behram İbrahimov) olarak gösterilmiş, tahribatı hakkında fazla bilgi verilmemiştir. (s. 248)Aykarlı hakkında Tahir Çağatay şunları yazmıştır:"Bilindiği gibi 1932 yılından bu yana güya muhaceret saflarına katılmış ve o zamandan beri bu felaketzedeler zümresinde çeşitli külfet ve zorluklar doğurup gezmiş olan kızıl ajan Mahmud Aykarlı da bu taraftaki vazifelerini tamamlayıp demir perde gerisindeki vazifesi başına döndükten sonra bir broşür neşretmiştir. Bilindiği gibi Mahmud Aykarlı'nın sokulmadığı bir yer kalma-

mıştır. Onun son durakladığı nokta da Veli Beyin iş arkadaşlığı ve Pakistan'daki temsilciliğidir.”[5]

Eserde hatalı okumadan kaynaklandığını düşündüğümüz bir hususa daha işaret etmek gerekti. Dr. Naim Oktay'dan yazara gönderilen bir mektup s. 290'da yer almaktadır. Bildiğimiz kadarı ile Türkiye'de yaşayan Türkistanlılar içinde ve aynı sayfanın dipnotundaki açıklamada yer aldığı gibi İstanbul Üniversitesi'ndeki Ziraat Fakültesi'nde profesörlük yapan böyle bir isim bulunmamaktadır. İstanbul'da Osmanlı döneminde Halkalı 'da Ziraat Mektebi kurulmuş ve cumhuriyet döneminde kapanmıştır ve İstanbul Üniversitesi'nin bünyesinde Ziraat Fakültesi açılmamıştır. Bu isim belirtildiği gibi Almanya'da yüksek tahsil yapan Türkistanlı öğrencilerden Dr. Ahmet Naim Öktem olmalıdır.

Bu tür eserlerin sayısının çoğalmasını temenni ederiz. İşaret ettiklerimiz, çalışmanın değerini azaltmayacaktır. Mektupların asılları ile çevrim yazıların aynı sayfada verilseydi çalışmanın değeri artmış olacaktı.